

ГАРАНТУВАННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЯК ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Слінько Тетяна Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
e-mail: t-slinko@mail.ru

Ключові слова: конституція, свобода вираження, свобода думки й слова, конституційні гарантії, політичний та ідеологічний плюралізм.

Свобода вираження (ст. 10 ЄКПЛ) є однією з передумов демократичного суспільства, відноситься до загальнолюдських «цінностей першорядного значення», допомагає розкрити потенціал особистості, є однією з головних і безумовних досягнень здійснюваної в Україні політичної реформи. Гарантування свободи є найважливішою метою органічної конституції. Свобода за політичним змістом має вищу природню нормативність, в силу чого гарантування свободи становить основну функцію конституції як правового джерела, що опікує інтереси громадянського суспільства.

Правове гарантування свободи в сучасних конституціях є досить різноманітним. Основними видами конституційних гарантій свободи прийнято вважати: проголошення свободи як мети держави; проголошення свободи в якості вищої соціальної цінності; закріплення свободи як правової категорії; закріплення переліків суб'єктивних прав і свобод; скасування «патерналістських» соціально-економічних прав; утвердження свободи як принципу конституційного ладу; закріплення процесуальних інструментів захисту й охорони свободи [1, с.349-350].

Ставлення до свободи думки й слова прослідковується через систему гарантій, завдяки яким стає можливим їх безперешкодне здійснення, охорона від можливих протиправних посягань і захист від незаконних порушень. Адже, недостатньо лише декларування права на свободу думки й слова, важливим є встановлення певних гарантій їх реалізації, тобто закріплення певних умов та засобів, що забезпечують існування свободи слова й інформації в демократичному суспільстві. Без відповідних гарантій права і свободи людини і громадянина, що проголошені в Конституції України та законах України, стають «пустим звуком».

Дослідивши різні підходи вчених щодо розуміння правових гарантій, можна стверджувати, що більшість із них визначають гарантії як систему або сукупність засобів та способів, правових норм, які забезпечують реалізацію прав і свобод людини і громадянина. На думку науковців, ефективність цієї системи залежить від різних чинників, основним серед яких є наявність певних елементів у системі функціонування державної влади, а саме: а) наявність Основного Закону, дію якого не може бути припинено довільно; б) визнання державної влади похідною від влади народу і Конституції; в) закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина та засобів і умов їх здійснення; г) наявність незалежної судової влади; д) можливість захисту своїх прав в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та у міжнародних правозахисних організаціях [2, с.223].

Гарантування свободи слова (свободи вираження – стаття 10 ЄКПЛ) в Україні починається із згадування в Преамбулі Конституції про те, що Основний Закон України був прийнятий для забезпечення прав і свобод людини. На жаль, незважаючи на рекомендацію Міжнародного форуму в Гуті – Синегорі (11-13 січня, 1996), категорія свободи не була включена в офіційний проект Конституції України в якості однієї з вищих соціальних цінностей. Проте ст. 3 Конституції України визнає, що права й свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Висвітлення конституційних аспектів свободи слова в Радянській Україні, свідчить про те, що дійсна свобода слова й думки була в той період просто неможлива. При цьому насамперед необхідно визнати, що український конституціоналізм радянського періоду не був самостійним правовим явищем. Що стосується досвіду розвитку України в період незалежності, то він, на наш погляд, засвідчив необхідність надійних правових гарантій демократії, серед яких важливе місце, безперечно, належить свободі думки й слова, свободі інформації у всьому різноманітті її проявів. Здійснення в Україні демократичних реформ, глибокі економічні й політичні перетворення в суспільстві безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для нас підходів до прав людини [3, с. 50].

Проголошене Конституцією України (ст.15) положення про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної й ідеологічної багатоманітності є одним з основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, заснованого на безперечному визнанні демократії, прав і свобод людини і громадянина. Дотримання принципів ідеологічного й політичного плюралізму в суспільстві, є важливою гарантією свободи думки і слова. Свобода думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідні людям, так само як і свободи публічних дискусій із проблем, які є значущими і є формою існування демократичного толерантного суспільства.

Свобода думки і слова, свобода інформації гарантує створення в суспільстві клімату ідеологічного плюралізму й конкуренції інформаційних джерел. Принцип ідеологічного плюралізму означає заборону на встановлення державою обов'язкової ідеології, тобто заборона на встановлення у формі закону системи загальнообов'язкових поглядів як норм, які під страхом переслідування й покарання громадяни будуть розділяти, вивчати й пропагувати. Установлення ідеологічного плюралізму не суперечить наявності в державі загальних ідеологічних настанов або офіційної точки зору, догми [4, с. 66]. Наприклад, у сучасній Україні такими визнаються прихильність демократичному шляху розвитку, дотримання основних прав і свобод людини, необхідність верховенства права, республіканської форми правління й ін. Навіть сам факт того, що Конституцією України встановлюється ідеологічна багатоманітність (ч.1 ст. 15), говорить про певні й цілком однозначні ідеологічні уявлення в державі.

Закріплення в Конституції України принципу політичної й ідеологічної багатоманітності по суті свідчить про те, що «українська демократія буде конституційну зброю», яке буде захищати її від радикальних зазіхань, характерних для будь-яких суспільств, які тільки намагаються розпрощатися з тоталітарним минулим. Про це, зокрема, свідчить редакція статті першого розділу Конституції, присвячена принципу багатопартійності, яка майже не перетерпіла змін при остаточному прийнятті» [5, с.14].

Закріплення принципу ідеологічного плюралізму в I розділі Основного Закону є гарантією того, що ніхто не буде зазнавати, як це було за радянських часів, переслідування за свої переконання. Положення даної статті необхідно співвідносити зі ст.ст. 34, 35, а також зі ст. 54 Конституції України, які гарантують громадянські свободи. Разом з тим, зазначені конституційні норми сформульовані відповідно до норм міжнародного права й відповідають загальноновизнаним стандартам, а саме: Загальній Декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Міжнародному Пакту про громадянські й політичні права, а також Заключному акту наради з питань безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) у серпні 1975 р. у Гельсінкі й наступних

документах ОБСЄ.

Статтею 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч.1), свободу інформації (ч.2). Цей комплекс прав утворює основу правового інституту свободи інформації. Ці права можуть здійснюватися окремо, але без правових гарантій реалізації одного з них (не відповідному обмеженні) інші права, які входять у даний комплекс прав, реалізовувати буде важко або неможливо взагалі [3, с 176 -177].

Водночас, в ч. 3 ст. 34 Конституції України є застереження щодо здійснення цих прав, якщо це стосується інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушень або злочинів, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно, або для підтримки авторитету й неупередженості правосуддя. Слід вказати, що згідно ч. 2 ст. 64 Конституції, ці обмеження можуть ще бути доповнені обмеженнями, які встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, написана за східноєвропейськими зразками Конституція України 1996 року містить у собі 13, а з врахуванням воєнного й надзвичайного стану – 15 обмежень фундаментальної свободи слова. Нерідко в законодавстві посттоталітарних країн використовуються такі поняття, як «інтереси суспільства», «захист прав і свободи інших людей», «соціальна спрямованість економіки», «шкода суспільству», «мотиви суспільної необхідності», «інтереси національної безпеки», «інформаційний суверенітет», «інформаційна безпека», «об'єктивна істина» і ін., які прямо або побічно пригнічують евристичні здатності індивіда [6, с. 30].

Закріплення цих прав та гарантій їх реалізації дублюється Законом України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" та Законом України "Про інформацію". Важливою гарантією свободи слова є заборона цензури (ст. 15 Конституції України; ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 24 Закону України «Про інформацію», ст. 5 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»); законодавче закріплення таких принципів інформаційних відносин як: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя (ст. 2 Закону України "Про інформацію"); неможливість притягнення до відповідальності за висловлення оціночних суджень; оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості (ст. 30 Закону України "Про інформацію"); державне гарантування вільного і відкритого обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і

радіомовлення (ст.4 Закону України "Про телебачення і радіомовлення") та ін.

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що Українська держава є посттоталітарною державою, а тому, на думку фахівців, підвищено вразливою до рецидивів будь-яких квазіцензурних обмежень стосовно свободи слова, інформації, думки і слова. Не можна не відзначити, що в Україні робляться спроби знайти законодавче й практичне вирішення проблем, пов'язаних з гарантуванням права громадянина на вільне вираження своїх думок і переконань, свободи слова, свободи інформації. Процес реформування інформаційної сфери в Україні набув організований характер під загальною назвою «медіареформи». Позитивні зміни, які відбулися в суспільній свідомості громадян свідчать про те, що гарантована законом свобода слова культивує самостійне громадянське мислення й почуття соціальної відповідальності в окремого індивіда. Не менш важливо, що громадяни України починають не тільки сприймати невід'ємне право людини на свободу слова як вищу соціальну цінність, але й усвідомлювати, що активна й свідомо участь у суспільно-політичному житті в принципі можлива тільки там, де право громадянина на вільне вираження своїх думок і переконань гарантовані законом. Разом з тим, реальна свобода слова сприяє формуванню демократичного громадянського суспільства, створює стабільні умови для його збереження й зміцнення [7, с. 210 - 211].

Таким чином, дослідження конституційних гарантій свободи слова дозволяє зробити висновок про те, що Україна вийшла на той шлях, який збігається з вектором загальноцивілізованого розвитку. Говорячи про радикальні зміни, які відбулися в сфері свободи слова, свободи інформації, масс-медій можна стверджувати, що український контекст має як певні особливості, так і загальні риси, характерні для всіх посттоталітарних держав. Право на свободу слова є базовою цінністю конституціоналізму, яка може бути реалізована тільки в умовах демократичного режиму, зацікавленого в прояві різноманіття думок і за якого є неприйнятними необґрунтовані її обмеження. Ефективна реалізація зазначених громадянських прав можлива за умови створення сприятливого правового середовища для їхнього розвитку, встановлення верховенства права, поряд з формуванням сприятливої, прозорої й передбачуваної політичної бази й системи регулювання, що враховує національні особливості, необхідні для створення орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Речицкий В.В. Политический предмет конституции / В.В. Речицкий. – К.: Дух і літера, 2012. – 728 с.
2. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 336 с.
3. Слинько Т. Н. Свобода слова в условиях народовластия / Т. Н. Слинько, А. Г. Кушниренко // Конституционно-правовые основы

народовластия в России и в Украине : сб. науч. трудов. – Харьков : Право, 2012. – С. 157-182.

4. Рихтер А. Г. Свобода массовой информации в постсоветском пространстве / А. Г. Рихтер. – М.: ВК, 2007. – 368 с.

5. Барабаш Ю. Г. Демократія як конституційна ідеологія: український варіант / Ю. Г. Барабаш // Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – Харків: Право, 2013. – С. 7-49.

6. Речицький В. В. Символічна реальність і право / В. В. Речицький. – Львів: ВНТЛ - Класика, 2007. – 732 с.

7. Слинько Т. Н. Свобода слова как элемент конституционализма (постсоветские реалии) / Т.Н. Слинько, А.Г. Кушниренко // Очерки идеологии постсоветского конституционализма : сб. науч. трудов. – Харьков: Право. 2013. – 240 с.